

A kompromissz-katholicismus Magyarországon.

II.

A reformáció elterjedésének első nyomai egész Magyarországon azonos typut mutatnak: az egyházi rendbeliek egy része a reformáció eszméinek hatása alatt áll, prédikációikban, irataikban az új szellem gyakran zelota hévvel nyilatkozik meg; a szabad királyi városok vezető körei, kiknek humanista műveltsége úgylis elvi ellentétben áll az egyház dogmáival, nagy érdeklődéssel mérlegelik azon lehetőségeket, mik bekövetkezhetnek, ha az általános forrongás következtében a meglevő rend megbomlik; a főurak pedig a főpapság rendi hatalmának a reformáció következtében való megrendülését felismervén — nem véve szemügyre az érületi okokat — a reformációval szemben nem foglalnak el ellenséges álláspontot. A legmerevebb álláspontot foglalja el a reformációval szemben politikai szempontból a populus Verbőczyanus, a köznemesség és természetes helyzeténél fogva a főpapság. A két utóbbinak állásfoglalása készteteti az államhatalmat is az 1523. és 1525. törvényhozásban megnyilatkozó szigorú rendszabályokra.

Az államhatalom és a hatóságok a törvényt és a királyi rendeleteket, melyek a reformáció elterjedését voltak hivatva meggátolni, sok esetben szigorúan végrehajtották és e tekintetben a mohácsi vész utáni idő sem hozott azonnal változást¹⁾; sőt

¹⁾ Hogy Martinuzzi György kormányzó és nagyváradi püspök tüzzel vassal irtotta az eretnekeket, arról említést tesz Somogyi Péter vágsellyei tanító az ő feljegyzéseiben. Libellus contributionis de Sellyensi captivitate. Kézirat a pozsonyi ev. lyceumi kéziratárban. Stromp László, Somogyi Péter fogsága, 85. l.

talán épen e körülmény tette a mozgalmat állandóvá, az elmék érdeklődését és a kedélyek izgalmát általánossá. A reformációval összefüggő események csak úgy képezték a megbeszélés tárgyát a királyi udvarban, mint a kolostorok czelláiban és a városi polgárok lakomáin¹⁾.

Bármennyire általános volt is azonban a kedélyek forrongása, a töröknek hét ízben megismétlődő inváziója, Magyarországnak három részre való szakadása és Ferdinand magyar király ragaszkodása a régi egyházhoz nem engedik meg, hogy a közvélemény egybeforrva tette szánja el magát és a régi egyház kereteit is megbontsa. Ha 1542 előtt még az erdélyi szászoknál sem szólhatunk mélyreható egyházi reformokról, még kevésbbé lehet ilyenekről szó a királyi Magyarországon²⁾.

Azon mozgalmak, melyek a királyi Magyarországon a XVI. század első felében lejátszódnak, helyi jelentőségűek, elszigeteltek és a hatóságok által könnyű szerrel elnyomottak.

Sopronban már 1522-ben prédikáltak a francziskánusok templomában a pápai hatalom visszaélései, a bűnbocsánat, a fülbegyónás, a szentek és szűz Mária tisztelete, a bűjt ellen és miután Peck Kristóf városi lelkész ezt Kajár István győri kánoknál, ki 1524-ben canonica visitation Sopronban járt, bejelentette, az utóbbi év október 14. királyi parancsot kapott Sopron város tanácsa, melyben a tanács fej- és jószágvesztés terhe alatt felszólíttatik, hogy az említett váddal terhelt szerzetest Gergely egyházi vizsgáló birónak kiszolgáltassa és a királyi parancs vételével egyidejűleg hirdettesse ki, hogy ugyancsak fej és jószágvesztés büntetése mellett senki ne merészelje Luther vagy híveinek könyveit házában tartani, olvasni, dicsőíteni és a benne foglalt eretnekségre vonatkozólag akár nyilvánosan, akár magánkörben vitatkozni. Ellenben mindenki köteles az ily könyveket és iratokat a kihirdetéstől számított három nap alatt azon fér-

¹⁾ Müllner Mátyás „Geschichte des evangelischen Gymnasiums zu Oedenburg“ cz. művében: 13. l. Gregoriancius Pál, győri püspök levele 1554. aug. 31.-ről.

²⁾ Dr. Lukács Béla, Honter János és a szászok reformatiója. Protestáns Szemle. 1902. 4. füz.

fiunak beszolgáltatni, a ki erre Gergely szerzetestől megbízást nyer.

Gergely barát, királyi biztos elnöklete alatt csakugyan folyik is vizsgálat, melynek folyamán a Szt. Mihály templomnál alkalmazott prédikátorra vonatkozólag beigazolást nyer, hogy a pápáról és más püspökökről állította, mikép ezeknek nincs magasabb hivatásuk, mint bármely egyszerű papnak. E prédikátor azonban ezen tévedéseit már megbánta és vissza vonta. A város papja megbízást kapott, hogy az eretnek iratokat a papságtól vegye el és szolgáltatassa át a vizsgáló bizottságnak, a mi október 27. meg is történik. A városi tanács azonban, melynek a világiaktól kellett volna a könyveket lefoglalni, úgy nyilatkozott, hogy ilyeneket nem talált.

Az egyháziaktól elszedett könyvek úgy látszik több ízben is elégettettek és azon György nevű egyén kőpadra vonása, kiról a soproni kamarai számadás 1525-ben említést tesz, minden valószínűség szerint ugyancsak ezen vizsgálattal van összefüggésben¹⁾.

A vizsgálati jegyzőkönyben Paulus Institutornak, a királyi rendeletben pedig Paulus mercatornak nevezett vádlott bár beismeri, hogy több Luther-féle irat birtokában van és a bűjtöt megszegte, királyi parancsra minden büntetés alól felmentetett.

A vizsgálat eredményéről szóló jelentésében a városi tanács tudtára adja a királynak, hogy nem volt tudomása, mikép Sopronban is voltak Luthernek tisztelői, kiket bizonyára megérdemelt büntetésben részesítettek volna, ha barátságos intésre meg nem változtatták volna érzületüket, a minthogy meg is büntették mindazokat a király parancsához képest, a kik az eretnek-ségek vétkeseknek találtattak.

Az eretnekséggel vádolt francziskánus barát vétkességét sem lehetett megállapítani, mert mig a városi lelkész ellene

¹⁾ Eodem die (Az 1525. újév utáni hétfőn) dem Züchtinger, das er die lutherischen Puecher verprendt hat, vnd den Jörgen gefragt, geben ein Pfund Pfennige. Müllner Mátyás, i. m. 3.

tanuskodott, a világiak egytől egyig úgy vallottak, hogy nem hallottak tőle Luther-féle eretnekséget, hanem csakis evangéliumszerű és üdvös tanokat (evangelium et doctrina salutifera). Sőt egy királyi rendelet meghagyja a rágalom terjesztőinek szigorú büntetését.

Hasonló körülmények között ment végbe az 1526. vizsgálat is.

A későbbi adatok végig a XVI. századon csakis azt bizonyítják, hogy a hitujítás iránti rokonszenv, az evangélikus hitérzet fokozatosan fejlődik, anélkül azonban, hogy még a bécsi béke előtt önálló szervezkedésre vezethetett volna. 1542-ben Ferdinand király inti Sopron polgárait, hogy a francziskánusokkal emberségesebben bánjanak, nehogy kitegyék magukat annak a gyanunak, mintha lutheránusok volnának. Raidel Ulrik, városi lelkész (1534—48) a litániában ujitást hoz be, mely Ujlaky, győri püspök megrovását vonja maga után¹⁾. A Sopron városa kegyurasága hatáskörébe tartozó beneficiumok élvezői között sok a nős egyházi férfiú. Ezen körülményt azonban Müllner, a többször idézett mű nagyérdemű szerzője, maga sem tartja olyannak, melyből az önállóan szervezett külön egyház szükség-szerűleg következethetne volna. Az 1551-ben megjelent királyi rendeletekre és az ez alkalomból üléselő püspöki bizottság határozataira a városi tanács ígéretet tesz, hogy a nem törvényes házasságban élő (valószínűleg egyházi) férfiakat megfogja büntetni, úgyszintén gondja lesz, hogy az istentisztelet a püspök által megállapított módon tartassék meg. Ugyanazon időben a városi tanács közbeveti magát Kalbermatter Péter és egy József nevű prédikátor érdekében, kik a katolikus egyház tanai ellen prédikáltak és kik közül az előbbemlített fogságot is szenvedett. Mindkettő azonban úgy látszik kénytelen volt elhagyni a várost.

Hogy a soproni irányadó polgárság zöme határozottan az ágostai hitvallás alapján állott már Ferdinánd király korában, az

¹⁾ Ujlaky levele 1545, ápril 11. Közölve Müllner Mátyásnál, i. m. 8. l.

kétségtelen tény, valamint az is, hogy a városi tanács mindent elkövetett, hogy a hatáskörébe tartozó egyházi beneficiumokat olyanoknak adományozza, kiknek érzületét ismerve, feltételezhette róluk, hogy a reformáció szellemében fognak egyházi tisztokban eljárni. A győri püspöki hatóság azonban a beneficiátusok megerősítése alkalmával a tanács által megválasztottak személyében és ígéreteiben, a saját egyházi felsőbb hatalmának a kezelésében mindig megtudta akadályozni azt, hogy a reformáció hívei elszakadjanak és külön szervezkedjenek a mit egyébként a városi tanács sem akart, mert kegyúri jogait féltékenyen őrizte.

Ha Müllner mégis azt mondja, hogy Sopronban 1550 körül már van evangélikus gyülekezet, úgy messze elébe vág a történelmi lehetőségnek és állítása bizonyos feltevésben és igyekezetben leli természetes magyarázatát. A feltevés az, hogy ágostai hitvallásuk nem *lehettek* meg a régi egyház keretein belül, mert azonnal kiváltak volna belőle és érzületüknek megfelelő szervezetet alkottak volna meg. A mindenesetre tiszteletet érdemlő igyekezet pedig az volt, hogy a soproni evangélikus gyülekezetet mentül régibbnek tüntesse fel. Azon¹⁾ minden esetre hiteles adat, mely szerint a soproniak 1594-ki kérvényükben hivatkoznak ágostai hitvallásukra és arra, hogy Ferdinánd és Miksa császárok ebben őket nem háborgatták, az önálló evangélikus gyülekezet létele mellett egyáltalában nem bizonyít, hanem csak azt mutatja, hogy az ágostai hitvallást Sopronban az egyháziak is részben helyeselték, szerinte el is jártak, a közönség magáévá is tette, de az egyházi hatóság a hivatalos ellenintézkedést csak akkor tehette meg, mikor már a közönségben híveket szerzett. Egyébként is az evang. egyházköztség a XVI. század derekán megalakulhat ugyan oly helyeken, a hol fejedelem és rendek,

¹⁾ Demnach wir sampt Weib und unserer lieben Jugend vor langen Jahren die Augspurgische Confession und Bekhenntniss erlernen und bekhannt, auch noch zur Zeit des Hochlöblichsten, Seeligsten Kaiser Ferdinandi und Maximiliani Höchstgedachtes Euer. Röm. Kais. Maitt Ennl und Vatter bei solches mit desselben Predigern unbetrübt verblieben und gehandhabt werden.

önálló városi hatóságok egyszerre, mintegy külső mechanikus erőnek engedve szakadnak ki a régi egyházból, mert ezen esetben az egyházi vagyon kérdése — mindenestre egyik főmomentum — könnyebben volt megoldható, a nagyobb részt szekularizálva, a kisebbet meghagyva az új egyháznak; nem alakulhatott azonban ki a mai fogalmaink szerinti ev. egyházközség ott, hol a fejedelem a régi egyház hierarchikus szervezetét és annak alapját, az egyházvagyonot megvédte, majd pedig a földesúri és canonjog között merültek fel ellentétek, úgy hogy a reformáció ezen a téren inkább benső és lassú bomlást volt kénytelen előidézni a régi intézmények szétrobbantása nélkül.

Csakhogy Müllner az önálló egyház hypothesisével nem tudja összhangzásba hozni azt, hogy a szerinte első soproni evangélikus lelkész, Fochter Farkas egyszersmind város papja is lévén a katolikus kultuszt is végezte, a miért is úgy oldja meg e nehézséget, hogy Fochter városi plébánossal végezteti a prédikációt, a katechizációt, a kereszteleseket, esketéseket és úrvacsoraosztást evangélikus ritus szerint, a többi funkciót pedig átadja egy beneficiatusnak, ki a katolikus ritus szerint végzi azokat. Azon adatot pedig, hogy még a Fochter után következő Gerengel Simon evangélikus lelkész korában is, az evangélikusok a katolikus városi lelkésszel kereszteltettek és temetettek, úgy törekszik beleilleszteni feltevésébe, hogy az akkori protestánsokat és katolikusokat mindenütt az egész országban a kölcsönös türelem és testvéries egyetértéstől áthatottaknak mondja. Ellene szól az önálló evang. gyülekezetnek az a körülmény is, hogy az 1557-ben alapított városi iskolában a tanulók még 1573-ban is naponta jártak a misére és mikor Zeitvogel Gáspár ezen évben a latin énekek helyett német zsoltárokat akart énekeltetni, a győri püspök közbelépésére az iskola rektorságától eltávolított, sőt Spillinger városi plebános által az utcán tetteleg bántalmaztatott¹⁾. Gerengel Simon sem lehetett egy különálló evang. gyülekezet prédikátora, ha a városi tanács

¹⁾ Faut Márkus soproni krónikája, id. Müllner i. m. 20. l.

hívja meg és ennél fogva gondoskodik fizetéséről is, sőt Gregorians győri püspökhöz is folyamodik Gerengel megerősítése végett.

Gerengel Simon érületében és tudásában ugyan határozottan az ágostai hitvallás, az apologia és a Schmalkaldi cikkek alapján áll¹⁾, de úgy ő mint néhány ugyancsak protestáns érületű soproni prédikátor mindazáltal a katolikus egyház szervezet kötelékében vannak, a győri püspök egyházi hatóságát elismerve, a mi akkoriban nemcsak feltűnést nem keltett, hanem az országos állapotokkal is teljesen megegyezik. A püspök Miksa király ismert kompromissz-katolikus álláspontja mellett nemcsak a papok nősülése, a két szín alatti úrvacsora ellen nem tehetett semmit, hanem el kellett tűrnie a kompromissz-katholicismus határain túl a mélyelbreható egyházi reformokat is. De még ezen expressis verbis ágostai hitvallást hangoztató Gerengel Simon sem tekinti magát egy elkülönített egyház tagjának olyannal szemben, a ki esetleg az Augustana confessiót nem fogadta el. Vagyis az elszakadási öntudatos törekvés egyik félnél sem volt meg, sőt ezt mindkét fél kerülni akarta, mert mind a két fél, a régi hierarchia és az új hit az egész vonalon törekeshnek a győzelemre. A jövőről egyik félnek sem lehetett sejtelme, de mindegyik magára nézve kedvezőnek tartotta.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, nem fogjuk oly csudálatosnak tartani, hogy a saját kora felfogása szerint lutheránus Gerengel Simon 1568-ban Akáts Miklósnak, az 1594-től fogva katolikus városi plébánosnak esküvője alkalmával az esketési szertartást végezte.

A mikor pedig arról van szó, hogy Sopronban egyes templomok kizárólag a katolikusok, egyesek pedig az evangelikusok által használtattak, egy harmadik rész pedig mint a Szt. Mihály templom közös használatú volt, abban leli alapját, hogy a király, miként Pozsonyban²⁾ — Sopronban is megengedhette a

¹⁾ Gerengel kátéjának előszava Müllner i. m. 26. l.

²⁾ Miksa királyrendelete Pozsony városához. Documenta Arch. Eccl. A. Conf. Poson. Tom. I. Ribini Memorabilia eccl. Aug. Conf. Tom. I. p. 197.

pápától nyert felhatalmazása folytán, hogy egyes templomokban két szín alatt szolgáltatják ki az úrvacsorát. Hogy a későbbben kálvinista Beithe István is lelkészkedett 1574—76-ig Sopronban, szintén nem bizonyít a különálló soproni evang. gyülekezet mellett 1606 előtt.

Miksa halála után nem sokára véget ér Sopronban a kompromissz-katholicismus és beáll a régi egyház szervezet és az új hit hívei között a szakadás, a mennyiben Draskovich győri püspök a Bécsbe Ernő főherceg elé idézett városi tanácsot kényszeríti, hogy az evang. érületű lelkészeket és tanítókat nemcsak a városból, hanem a közeli falvakból is azonnal távolítsa el. A mi 1584-ben meg is történik és következménye az, hogy a város lakossága nem látogatja többé a soproni templomokat, hanem a vidéki, Nádasdy-féle kegyúri templomokba özőnlik Német Keresztúrra és Nyékre, a hol kereszteléseit, esketéseit is végezteti. Csak 1597-ben volt alkalmuk a soproniaknak a saját városukban is hallgatni ágostai hitvallású lelkész szónoklatát, a mikor Herbertstein ezredes udvari lelkésze, Grünberger Gábor mindenestre magánházban tartott evangélikus istentiszteletet. Rudolf király parancsa azonban kitiltotta Grünbergert a városból s midőn ez nem használt, egy négy püspökből álló bizottság, melyhez Joó személynök is csatlakozott, vitte csak ígéreteivel és fenyegetéseivel a polgárságot annyira, hogy Grünberger eltávolítását erőszakkal meg nem akadályozta.

A soproni polgárság tehát még csak a XVI. század végén jut odáig, hogy érületében teljesen evangélikus lévén, a régi egyházi szervezetből kiválik; az egyházi hatóság azonban katólikus lévén, a világi hatóság pedig mindenképen megakadályozván az önálló egyház szervezetet: csak az 1606. évi bécsi béke hozza meg a soproni önálló evang. egyház létesülését¹⁾. —

A keletkezés és tovább fejlődés ugyanazon képét mutatja

A pozsonyi lyceum értesítője. 1902. 50. l. Klanicza Fabó Monumentáiban 194 l.

¹⁾ Müllner M. i. m. 28—31. l.

Theol. Szaklap. I. évf.

a reformáció meghonosulása Pozsonyban is: a régi egyház szerzetesei hirdetnek a saját szószékeiken első ízben pápa-ellenes tanokat, melyek ellen a szövetkezett királyi és főpapi hatalom erélyes rendszabályokkal lépnek fel; úgy hogy a népszéles rétegeit nem bírja át hatni a reformáció. Hanem a város előkelő polgársága itt is a reformáció lassú, óvatos megvalósításán fáradozik. Az egyház régi keretén a három első Habsburg király alatt változtatni nem lehet, a miért is a protestáns hitérzés itt is egy ideig csak mint kompromissz-katholicismus kénytelen a régi formák között megmaradni, azonban a régi formák merevsége nyílt szakadásra kényszeríti az új vallás híveit és szerencsés országos események a külön szervezkedést is lehetővé teszik. de semmi esetre sem 1606 előtt.

Ezen egyszerű és természetes fejlődési folyamat nem talál hitelt azoknál, a kik Pozsonyban is még a XVI. században keresnek külön szervezett evangélikus egyházközségeket, holott ez itt ezen időben még kevésbé volt lehetséges mint Sopronban.

Ezen meg nem okolható feltevésre alkalmat szolgáltatott azon hibás következtetés is, melyet a pozsonyi kamarai számadások egy-egy tételéből kivétel nélkül levontak azok, kik ezen tárggyal foglalkoztak.

Az 1526/27 Pozsony városi kamarai számadások egy tétele szerint ugyanis a városi irnoknak a polgármester 3 sillinget fizettet ki, a miért a lutheri artikulusokat többször kifüggesztette és kikiáltotta.⁵⁾

Egy másik adat szerint pedig András doktor volt Pozsonyban 1526. tavaszán „Lutheri ügyekben“.²⁾

1) Stadtchamerer hat geben nach Geschäft her Burgermaister dem Ckamerschreiber das er di Lutterischen Artickl ufgeschriben etlichmal ausgerueft und angeschlagen hat. Wochen nach Johannis paptista III. β. Kammerrechnung der Kön. Freistadt Pozsony. Pozsonyvárosi levéltár. Kútfők a pozsonyi evang. egyház történetéhez, a pozsonyi ev. lyceum 1901/2. évi értesítőjében.

2) Item Octava Corporis Christi geschenckt dem Doktor Andrea, der von wegen der lutterischen sachen hie gewest, ain essen visch per 1. t. III. β XV. d. Pozsony városi kamarai számadásai 1526/27. Id. Jászaynál, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 525. l.

E két, mindenesetre hiteles adatból sok téves következtetésre jutottak egyes kutatók.¹⁾ Így mindenek előtt Doktor Andreas olyannak van feltüntetve, mint ki a lutheri tanokat hirdette Pozsonyban, sőt ő volt azon városi tanácsos, ki a tanács megbízásából Luther tételeit a népnek megmagyarázta. A „Lutterische Artickel“ pedig mindenütt mint Luther thesisei szerepelnek, melyek 1517-ben Wittenbergben kiszegeztek.

Doktor Andreas személye már Jászaynál is teljesen tisztába van hozva. E szerint a pozsonyi kamarai számadásban előforduló Doktor Andreas senki más, mint azon királyi biztos, ki II. Lajos király és Szalkay érsek által 1526-ban Sopronba, majd Pozsonyba küldetik, hogy itt kutassa ki az eretnekeket és erről tegyen jelentést. E feladatának András doktor még is felel és a Pozsonyból 1526. jun. 4-ki jelentésében elmondja, miként inquisitori tisztét nem csak Pozsony városára, hanem az egész megyére is ki fogja terjeszteni. Eljárása Pozsonymegyében is olyan lehetett, mint a hogy Sopronban teljesítette feladatát: „a királyi felség hirdetményeit a lutheránusok ellen ismételve hangosan, tárogató mellett (ad sonum tubae) kikiáltattuk, s megyeszerte a szolgabírákat az esperesekkel ezen dögvészes felekezetet követők felkutatására szétküldöttük; az egész főesperességbeli papoknak feljegyzése után eleve intvén és buzdítván őket, hogy egyházi megyéikben az eretnek tudományt lökjék el, az igazat tanítsák

¹⁾ Rakovszky István, Adatok Pozsony Történetéből (Pozsony és környéke) 17. l.: 1523. évben Luthernek tételei a városi tanács parancsára kiszegeztek, és az itt tartózkodó Dr. Andrae Jakab által értelmeztettek. Lichner Pál, Joh. Pogners Verzeichnis IV. l.: Im Frühjahr 1526 war mit Vorwissen des Stadtraths Doctor Andreas in dieser Angelegenheit (a reformációt érti) hier (Pozsonyban) thätig. Markusovszky Sámuel, A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története 3. l.: Régi feljegyzések arról emlékeznek meg, hogy már 1527-ben Luther tételei a városi tanács parancsára kiszegeztettek és Andrae Jakab városi tanácsos által a népnek megmagyaráztattak. Stromp László, Somogyi Péter fogsága, 103. l. . . . : már 1526. tavaszán e tanács (a pozsonyvárosi tanács) az, a melynek beleegyezésével egy András nevű egyén a városban a reformáció elveit hirdeti.

s azok ellen, kik az eretnekséget követik, a nyomozást teljessé tessék.“¹⁾

A mint azonban az eretnek üldöző András papból reformátort lehetett csinálni, úgy sikerült Jászaynak és Zoványinak²⁾ Pozsony város polgármesterét, tanácsát és közönségét az új hit-érzés azon fokán oly időben feltüntetni, melyen és a melyben ez teljességgel kizártnak tekinthető. Szerintök ugyanis alig két héttel azután, hogy András pap királyi biztos kitette lábát Pozsonyból, Körbler Jakab pozsonyi polgármester tüntetőleg hirdette ki nyilvánosan Luther híres czikkelyeit, tehát a wittenbergi thesiseket. Ha a dolog csakugyan így volna, úgy az ezen tény által előidézett helyzet nem nélkülözné azt a komikumot, melyet a nevezett írónál kifejezve is találunk. Úgyszintén jogosak volnának azon következtetések, melyek ezen állításhoz fűződnek. Közelebbi elfogulatlan vizsgálátnál azonban azonnal szembeszöknek az állításnak a dolgok benső valóságával össze nem egyeztethető következményei. Így mindjárt furcsa dolog, hogy egy politikai hatóság tudományos vitairatot hirdettet ki dob- és trombitaszó mellett, teszi pedig ezt azon politikai hatóság, melynél nem volt pusztá czím, a „Prudentes ac Circumspecti“. Még furcsább lett volna, ha a városi hatóság a mindenestre hirneves thesiseket, talán épen eredeti szövegükben olvastatta volna fel oly közönség előtt, mely ilyen alkalommal egybe szokott gyülekezni és végül felolvastatta volna majdnem tíz évvel azután, hogy azok először lettek közismertekké, a midőn tehát már mindenki ismerte őket, a kiről csak feltehető volt, hogy érdeklődik irántuk. Bárminő gyenge volt továbbá a királyi hatalom akkor Magyarországon és II. Lajos király is bármi tehetetlen uralkodó volt is — a mohácsi vészt csak nem sejtették meg előre a pozsonyi városi urak, annyira prudentes nem voltak — a cynismus, a perfidia ilyenmő tüntetése ellenében a király mindenestre megtalálta volna azon eszközöket, melyek Pozsonynak igen érzékeny károkat okozhattak volna.

¹⁾ Jászay, i. m. 522—23. l.

²⁾ Zoványi Jenő. A reformáció Magyarországon a mohácsi vészig. Protestáns Szemle 1891. 2. 233. l.

A külső körülmények sem vágnak össze. A „Woche nach Johannis paptista“ nem azt az időpontot jelzi, hogy akkor történt volna „a lutterische Artickl“ többszöri kihirdetése és kifüggesztése, hanem azt, hogy a városi polgármester az ezen munkáért járó díj kifizetését a városi pénztárnál akkor rendeli el. Ha azt vesszük, hogy a munka megelőzte a fizetést, és hogy a városi irnok járandóságának kiutalványozását a polgármesternél kérte, az a bizonyos kihirdetés és kifüggesztés *nem András papnak Pozsonyból való eltávózása után, hanem még Pozsonyban való tartózkodása idejében történt, a miért is nem a Luther-féle thesiseket hirdette ki a városi irnok, hanem a Lutherre vonatkozó artikulusokat, vagyis az 1523. törvény LIV. cikkét és az ezzel összefüggő királyi rendeleteket.*

Az a körülmény, hogy az országos kormány és az egyházi főhatóság szükségesnek tartotta András papnak kiküldetését Pozsonyba, az utóbbinak mindenesetre erélyes fellépése bizonyára szolgáltathatja azon általánosabb természetű feltevést, mely szerint Pozsony város közönségénél, illetőleg vezető köreiből feltehetően a német reformáció iránti rokonszenv jelenségei, akcióra azonban a mohácsi vészt megelőzőleg Pozsonyban nem került a sor.

Mindazon adatok, melyek a Miksa király kormányát megelőző időben vonatkoznak a pozsonyi reformációra, szintén csak negatív természetűek, egyes jelenségeket mutatnak, melyekből a reformáció hatására következtethetünk; a rendszeres, öntudatos és gyors elszakadás a régi egyháztól, az újnak intézményes megalakulása Pozsonyban sem következik be 1606 vagyis a bécsi béke előtt. Ellenben beáll itt is a fejlődésnek ugyanazon képe, mint a minőt a soproni reformációnál láttunk: a városnak a Habsburg dynasziához való viszonya következtében a tanácsnak kétségtelen hajlama a reformációhoz csak lappang, de fokozatosan erősödve, csak akkor képes érvényesülni, midőn az erdélyi fejedelemség Bocskay és Bethlenben a protestantismust egy időre diadalra segítik.

Az adatok egy egész sorozata bizonyítja, hogy Pozsonyban a polgárság és vezérlő testülete, a városi tanács, egyre jobban

van áthatva a reformáció szellemétől, de látjuk Ferdinánd király részéről az ugyancsak erélyes megtorló rendszabályokat is.

Pozsonyban tartózkodik közvetlenül a mohácsi vész után Mária özvegy magyar királynő is, ki, ha nem is volt a reformáció nyílt és tevékeny híve, erőszakos rendszabályokra sem hagyta magát ragadtatni ellene soha.¹⁾ 1528-ban Bornemisza János, pozsonyi várparancsnok, egy svajczi és egy ulmi származású szerzetest fogatott el, midőn a Duna partján sétáltak. Az ulmi szerzetes, mezitelenre levetkőztetve egy szegekkel kivert hordóba huzatott és máglyára téve, ennek füstje által megfojtatott.²⁾ A szerzetesnek az volt a bűne, hogy a pozsonyi francziskánusok templomában egyházi szónoklataiban hevesen kikelt a pápás mise és pápás bálványimádás ellen. Ezen eset, mint az 1523. törvény legekleatásabb végrehajtása, arra is bizonyosággal szolgál, hogy a Pozsony városi hatóság a szerencsétlen szerzetessel rokonszenvezett. §míg a várparancsnok, mint országos hatóság, a törvény szigorú végrehajtásával törekedett egyszersmind a király akaratának is eleget tenni. Igazolni látszanak ezt az elfogatás körülményei: Az elfogatás nem a város. hanem a királyi vár területén történt, nem előzetes eljárás után, hanem titkos feladásra rögtön, az elfogatást nem követi semmi bírói ítélet, hanem az 1525. törvény szellemében³⁾ világi hatóság a máglyán való elégetést rögtön végrehajtja.

Az ulmi szerzetes esetében feltételezett rokonszenve a Pozsony városi tanácsnak már határozottabbá lesz a negyvenes évek elején, a mikor Nürnberg város reformációját tárgyzató könyvet vétet meg,⁴⁾ de másfelől Bécsbe idéztetik Ferdinánd király elé, a miért prédikátornak nős papot alkalmazott.⁵⁾ Ezzel elérkezik azon momentum, a mikor a lassú és óvatos, érület

¹⁾ Egyháztörténeti emlékek a magyar hitujítás korából, 318—320.

²⁾ Beck József, Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn. Wien, 1883. 67. 68. lap. Ortvay Tivadar, Pozsony város története. II. k. 2. r. 145. l.

³⁾ Fraknói, A Hunyadiak és a Jagellók kora. 485. l.

⁴⁾ Pozsony városi kamarai számadások 1542-ből.

⁵⁾ Lichner Pál. Pogners Verzeichnis. Libergotts Tagebuch. Bevezetés.

és tervezetésben nyilvánuló, meggondolt eljárás mód is beleütközvén a legyőzhetetlen akadályba, ez idő szerint a király akaratába, a jövőben még nagyobb circumspectussággal jár el a pozsonyi tanács egyházi ügyekben. Hogy a pozsonyi országgyűléseken a XVI. század derekán a rendek határozott kedvezményben részesítették volna a lutheránusokat, ez ellenkezik ezen törvényeknek úgy szellemével, mint betűjével.¹⁾ A magyar országgyűlésen egy protestáns párt ekkor még csirájában sem volt meg, úgy hogy hasonló irányú törekvéseket Pozsonyban sem támogathatott ezen időben még. A helyzet világos képe egyébként Somogyi Péter esetéből tárul elénk.²⁾

Somogyi tanító volt Vágselyén, Oláh Miklós esztergomi érsek birtokán, e szerint nemcsak egyházi, hanem földesúri hatósága alatt is állott az érseknek. 1556-ban először idézteti meg Oláh Miklós esztergomi érsek Nagy-Szombatba, hogy igazolja magát eretnek tanai miatt. Ezen vizsgálat azonban szerencsésen végződik reá nézve, bár meggyőződéséhez és tudományos álláspontjához, az ágostai hitvalláshoz hű marad. Vágselyére visszatérve, 1557-ben nemcsak ő, hanem András pap és Hadan Mihály presbyter mint foglyok szállíttatnak Pozsonyba az érsek parancsára és itt egy török rabbal együtt börtönt szenvednek. A kihallgatás alkalmával András pap és Hadan presbyter, előbbi álláspontjukat megtagadják s így szabadságukat visszanyerik. Péter azonban, a szegény, de meggyőződése mellett tántoríthatlanul megmaradt bátor és lelkes tanító, megtagadja az esküt a szentekre és a dogmatikus vitában az ágostai hitvallás hívének vallja magát, melyről Oláh kicsinylőleg beszél, kinyilatkoztatva, hogy ő is ott volt, mikor ezt Ágostában tárgyalták és ismeri annak közelebbi körülményeit. Somogyit azonban nem

¹⁾ V. ö. Martinus Klanicza, Fata aug. Conf. ecclesiarum etc. Fabó András Monumentáiban 194. Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve II. 115.

²⁾ Petrus Simiginus, Libellus contributionis. Kézirat a pozsonyi ev. lyceum kéziratárában. Ism. Harmath Károly a pozsonyi ev. főiskola 1878/79. értesítőjében. Előszava, levelei a pozsonyi tanácshoz lefordítva a pozsonyi ev. lyceum 1901/2. évi értesítőjében. 54—64. l.

lehet meggyőzni érvekkel, nem lehet megfélemlíteni fenyegetésekkel, nem lehet behálózni ígéretekkel. Az érsek környezetében példálózás esik Martinuzzi eljárására, ki Péternél kisebb eretnekeket is máglyára vitetett. Hogy ezt a sorsot kikerülte, tán már annak köszönhette, hogy Miksa leendő király türelmes szelleme érezte előre hatását. Mindazonáltal, ha a pozsonyi tanács, a pozsonyi német várőrség főbb tisztjei, tán Nádasdy nádor is ügyében minden lehető meg nem tesznek, börtönében kellett volna nyomorultan elpusztulnia a kiállott szenvedések következtében. Ránk itt Somogyinak esete annyiban fontos, mert a pozsonyi viszonyokra vet fényt. Mikor a három elfogott az érseki palota előtt leszáll a kocsiról, a hirtelen összeverődött tömeg megtudva, kik e rabok és mi járatanban vannak, gúnyos, kárörvendő szókkal illeti őket. Az utca, a nép tehát eretnekellenes Pozsonyban, nem mint a felvidéken, a hol a nép Somogyi láttára az érsek ellen hallatott szidalmakat. De kevésbé volt eretnekellenes a hangulat a tanács urainál, az előkelő polgároknál, a patriciusoknál. Hogy sinylődik nem messze a városházától, az érseki kuria börtönében egy rab, ki nem tagadta meg evangélikus hitét és kész érte elszenvetni börtönt, talán halált is; hogy ez a rab tudós hitvitázó és szép latin költemények szerzője, mindez száanalomra, részvétre indítja lelküket, a mennyire a körülmények engedik, segítik, látogatják, vigasztalják, és végül ki is szabadítják.

Gyakorlatilag azonban magukat a régi egyház szervezetéből kiszabadítani Miksa király uralmáig egyetlen lépést sem tettek. Hogy a közhangulat megerősödjék és a tettekre való elszánás ideje bekövetkezzék, trónváltásra és Oláh érseknek erőszakos fellépésére volt szükség. Mindkettő beáll 1564-ben. Ferdinánd még élt, de úgy látszik gyenge egészsége és a már megkoronázott Miksa magyar király vallásos türelmessége ösztönzi az érseket erre, hogy Pozsonyt minden áron megtartsa a régi egyházban és arra a szokott módszert alkalmazta, a hívek összes „eretnek“ könyvei elégetésével. A pozsonyiak Pfinzinger Kristóf városi tanácsost küldik Bécsbe Miksához — Ferdinánd király még akkor életben van, csakhogya magyar ügyekben fiával

helyettesítette magát — kérvénnyel, melyben előadják, hogy miután Pozsony szabad királyi város és így országos rend, és mint ilyenül országgyűlési törvények szerint kell eljárni, a törvények pedig a könyvinquisitiót el nem rendelték — ne engedje a király, hogy kiváltságaikban sérelem essék. Miksa király a könyvinquisitiót, úgy látszik minden nehézség nélkül, beszüntette.¹⁾

Mikor Miksa azután atyja halálával a maga nevében kezdett uralkodni, minden valószínűség szerint a pozsonyiak kérelmére is, kik tán még nagyobb szabadságot kértek vagy vártak, az akkori helyzetnek megfelelőleg kiadta azon nevezetes rendeletét, melyben a pozsonyiaknak megengedi, hogy egyes templomokban az urvacsorát két szín alatt vehetik. Hogy azonban semmi kétség az iránt ne lehessen, miszerint az urvacsora illetén vételével nem szűnnek meg a róm. katolikus egyház tagjai lenni, erősen hangsúlyozza a rendelet, hogy ezt a pápa engedi meg és az esztergomi érsek fogja kihirdetni.²⁾ Ezen okmány 1564. szept. 2. kelt és kiegészítést nyer a Pozsony városi tanács egy nyilatkozatával, arra vonatkozólag, hogy a pozsonyi polgárok a régi egyház közösségében megmaradnak. E nyilatkozat a következő:

Erstlichen, das wir unsern waren heiligen christlichen Glauben und Religion ganz und unversehrt erhalten und fürnehmlich von der Warheit dieses heiligen hochwürdigen Sacrament, das da unter der gestalt des Brots und Weins der war Leib und Blut Christi und unter jeder Gestalt insunderhait der ganz Christus und unter beiden Gestalten nit mer, und unter einer nicht weniger sei, ganz nit zweiffel (n).

¹⁾ Inquisitio librorum. Documenta Archivi Ecclesiae A. C. Posoniensis. Tom. I. Doc. II. Pozsonyi ev. lyc. ért. 1901/2. 45. I.

²⁾ Super qua annuntia sanctissimus Dominus noster, Pontifex maximus mandatum dedit et nos quoque serio commisimus Reverendissimo in Christo patri Domino Nicolao Olaho Archiepiscopo Strigoniensi, summo et Secretario Cancellario et Locumtenenti nostro fideli, nobis sincere dilecto, quomodo hanc sanctissimi Domini nostri, et sanctae sedis Apostolicae et Romanae ecclesiae annuntiam, dicta olim Sacra Caes. Maiestate et nobis laborantibus admissam in sua iurisdictione et dioecesi publicare et ubique promulgare curet. Doc. Arch. Eccl. A. C. Posoniensis. Tom. I. 3. Ribini, Memorabilia eccl. Aug. Conf. in regno Hung. I. 197. I. Pozs. lyc. ért. 1901/2. 49. I.

Zum andern, das wir uns nun zu wirdiger empfangung dieses hochwirdigen Sacrament mit vorgehenden Bueszwertigen leben, erkhanntniss und bekhanntniss der Sinden auch empfangung der heilsamen Absolution, beraitten und schicken, damit wir der genadenfrucht und Nutzbarkeit dieses heiligsten und hochwirdigsten Sacraments fähig und tailhaftig werden mögen.

Zum dritten, das wir unns disz hochwirdigsten Sacraments anderst nit, denn in christlicher Lieb und ainigkhait gebrauchen. die so es bisher unter ainer Gestalt gebraucht, nit ob solicher Zuegebung sich ergern oder die andern verdammen, hergegen die, so es in baider Gestalt gebrauchen, die in ainer Gestalt nit urteilen, Sondern sich in friedt lieb und christlicher ainigkhait der christlichen Freiheit gebrauchen, danach ainen jeden sein andacht und Gwissen zu diesem hochwirdigen Sacrament vernommen wirdt, wie es denn von Alter her auch als frei gelassen worden, und unns dieses Sacrament mer zur Lieb und ainigkhait, darum es dann von Christo eingesetzt, brauchen und Nutz machen.

Zum vierten, das sich die, so diesz Hochwirdigen Sacraments unter beider Gestalt, brauchen wollen, sich zeitlich bei dem Briester angeben, damit sich die Briester mit der Consecration darnach zu richten wissen.

Zum fünfften, das diejenigen, so dies hochwirdigsten Sacraments zu inrer letzten Zeit unter baider Gestalt wollen geniessen, zeitlich sich darzu beraitten und nit auff die letzt Nott wartten, dann es unter der Gestalt des weins schwarlich ist aufzuhalten auch über die Gassen zu tragen misslich und gefährlich.

Lestlich, ob vielleicht nit ainem ieden bej der Thumkirchen zu communicieren anmueticig, sondern etwan in ainer andern kirchen sein Andacht zu verrichten gesinnt, sollen dieselben auf inr begern versehen werden.¹⁾

¹⁾ Zuegebung des Hochwirdigen Sacraments unter beiden Gestalt mit anhangenen Articln beschehen und publiciert worden zu Pressburg den 15. Tag octobris anno 1564°. Doc. Arch. Eccl. A. C. Pos. doc. 4. Eredeti kézirat a pozs. ev. lyc. kéziratárában.

E két oklevél a legtisztább alakjában mutatja a magyarországi kompromissz-katholicizmust, a midőn tehát a szervezet, a keret a régi, de már az új irányzat is megköveteli a maga jogait. Szorosan Pozsonyban csak 1581-ig lehet szó kompromissz-katholicizmusról, mert már ez esztendőben Rudolf király megszünteti Miksa 1564. rendeletének érvényét és ezzel a katholicizmust teljesen helyre akarja állítani. Ennek az eredménye azután az, hogy a pozsonyiak szívesen látogatnak el a gróf Kollonits Siegfried császári tábornok magánistentiszteleteire, melyeket Reisz András a grófnak Récsén alkalmazott evang. lelkésze végez a Kamper-féle házban. Másfelől pedig Récsére, Bazinba, Modorba és Sz.-Györgyre is járnak evang. istentiszteletekre, a mely helyeken az említett Kollonits Siegfried és Illésházy István kegyúri templomaiban zavartalanul végeztetnek az evangélikus istentiszteletek.¹⁾

A külön egyházi szervezkedés még akkor is lehetetlen Pozsonyban, mikor a városi tanács majdnem kivétel nélkül evangélikus érületű tagokból állott,²⁾ minek kézzelfogható oka az, hogy a Pozsonyban székelő esztergomi érsek, a nagyprépost, a királyi helytartóság a bécsi békéig ennek elejét tudták venni.

De még a XVII. században sem ritkák úgy a dogmatikus vonatkozások mint a rituális és egyházszerkezeti állapotok, melyek arról tanuskodnak, hogy a régi egyház befolyása tovább késleltette az új egyház kialakulását Nyugatmagyarországon, mint a török hódoltságban és az erdélyi részekben.³⁾

¹⁾ Adnotatio ministrorum evangelicorum, qui ab exordio cultus evangelici in libera regiaque civitate Posoniensi usque ad eorum exitium, h. e. annus 1672. puriora sacra profitebantur. Kézirat a pozsonyi evang. lyceum kéziratárában. Pozsonyi ev. lyc. ért. 1901/2. 67 l.

²⁾ Nullus inter eos hoc tempore apertus et sincerus Catholicus habetur, nisi instar Nicodemi metu aliorum aliquis eorum clam se declarat. Pethe Márton kalocsai érsek és helytartó levele Mátyás főherceghez, 1602. május 29. Eredetije a bécsi császári titkos levéltárban. Hungarica. Fasc. 144. Pozsonyi evang. lyceumi ért. 1901/2. 70. l.

³⁾ A nemeskéri ev. superintendentiális gyűlés jegyzőkönyve. 1660. In festivitate nativitatis B. Virg. Mariae. Manuscripta Michaelis Rotaridis. Eredeti kézirat a hallei egyetemi könyvtárban. Vol. II. p. 49.